Hamvas Béla

MARIUS ÉS KALLISTA*

1.

Lehet, hogy Charles Kingsley *Hypathiájának* hatása alatt történt, amely művet az angolok máig is legjobb történeti regényüknek tartanak. És valóban: az alexandriai kor itt oly hűséggel jelenik meg, annyira szellemi ugyanakkor, amikor fizikai, oly mély s egyúttal fizikailag érzéki, hogy bár minden mondatában tökéletesen megírt regény, mégis pontos történettudomány. Az idő rajza éppoly kifogástalan, mint amilyen plasztikusak az alakok; a város leírása éppoly élénk, mint amilyen hű. Talán az, hogy ez a regény nagy hatást tett, volt az oka annak, hogy az érdeklődés afelé a világ felé fordult, amikor a kereszténység a pogányságból éppen kiválni készült: a második és harmadik század Rómája, Görögországa, a nagy észak-afrikai városok felé, ahol filozófiák, szekták, vallások erjedtek, próféták, szónokok, vallásalapítók küzdöttek, zavarosan, egymásba gabalyodva, emberek, csoportok, iskolák, amíg végül minden egyéb lehanyatlott s diadalmasan kiemelkedett a keresztény vallás.

Más oldalról úgy látszik, hogy Kingsley műve is már egy korábban támadt érdeklődés szülötte. Nem a *Hypathia* inspirálta azt, hogy egyszerre oly sokan ama erjedő, nehéz, homályos és rejtélyes kor felé fordultak, hanem az érdeklődés felébredt s ennek eredménye a *Hypathia* is. 1850 körül a történeti erők ugyanolyan viszonyba kerültek, mint amilyenek a második és harmadik században voltak. Kingsley korában a megerősödött pogányság, amelyet a tizennyolcadik század szelleme táplált, ismét szembeszállt a polgári világ elgyengült kereszténységével. Ha az ember a negyvenes és ötvenes évek szellemi mozgalmait nézi, úgy látja, tele van egy új pogányság megnyilatkozásaival. A másik oldalon pedig mintha az ellanyhult kereszténység is új erőre kapna. Angliában Kingsley nyomán így lett az új pogányság szellemének kifejezőjévé Walter Pater *Marius the Epicurean*, az újraéledő kereszténység szellemét pedig egy mű sem mutatja jobban, mint Newman bíboros *Kallista* című regénye. Amaz az esztéták világára volt hatással, új iskolát alapított, az előbbi a korszak romantikájánál nemesebb, tisztább, klasszikusabb ízlést hirdetett. A bíboros regénye nem az esztétikusokat vette célba, hanem az elanyagiasodott, elpolgáriasodott vallásos magatartást akarta egészen új, más szóval: egészen régi, eredeti és ősi keresztény alapokra helyezni.

2.

Egy szemelvény Pater *Mariusából* mindennél többet mond. E részben a régi pogány vallás általános lelkületét vázolja fel:

„*Mint ahogy a kereszténység diadala után a régi vallás a legtovább vidéken maradt fenn és végül csak* paganismus – *a falusiak vallása – lett…, a régebbi*

* *Napkelet* (Budapest) 15. évf. (1937) 12. sz. (december) 797–804. o. A jogutód engedélyével közöljük. *(A szerk.)*

században is a pogányság ősibb és tisztább formáit olyan helyek őrizték, amelyek a városi élettől távol állottak… A házitűzhely itt, amelynek szikrájából született csodálatos módon a kis Romulus, még oltár volt; az isteneknek bemutatott legméltóbb áldozat az ifjú férfiak és nők tökéletes testi egészsége; s hogy ezt megőrizzék, erre szolgált a házitűzhely vallásának szigorú megtartása. Inkább a szokások és érzések vallása volt ez, mint a tényeké s a hité, mindig határozott helyekhez kötve, az öreg tölgyhöz, a legelőn lévő sziklához, amelyet az időjárás, mint egy titokzatos emberi művészet, formált, az árnyas ligethez, amelybe, ha az ember belépett, önkéntelen e szent szavakra fakadt: Istenség van jelen! Numen inest! *– s ezért ez a vallás összhangban állt egy csendes nép jellemével, a vidéki élet színjátékának közepette, mint az az egyszerűbb hit az emberekben, amelyet Tibullus kifejezetten az idővel hoz kapcsolatba, azzal az idővel, amikor még pompa nélkül imádták az ősi, fából faragott istenségeket, amelyek egyszerű és kicsiny kápolnák szűk terében állottak…"*

És hadd szóljon Newman is saját szavával, talán regényének legfontosabb helyén, amikor Kallista megismerkedik az evangéliummal:

„Milyen új világba lépett! Az előbbihez hasonlítva oly puha és homályos volt minden. Bátyja egészen telebeszélte fülét a pogány életbölcseség mondásával: élvezd a jelent, ne ígérj magadnak semmit, mielőtt beteljesül. Természetesen nem tudott a jelennek olyan mértékben örülni, ahogy bátyja kívánta, a jövőből azonban semmit sem ígért magának. S most milyen másképen hangzott e könyv tanítása! Itt éppen az ellenkezőjéről volt szó, mint amit neki ajánlottak, arról, hogyan kell a jelent feláldozni a jövőnek, a láthatót oda kell adni, hogy az ember hitében megnyerje az érzékfölöttit. Ez a tan olyan volt számára, mint egy varázsital s eleinte oly különösen hangzott! A jelenben is boldogságot és gazdagságot csak ott talál az ember, ahol elhagyja azt… Az út az igazi örömhöz nem a megnyugváson keresztül vezet, hanem úgy, hogy az ember vágyait elfojtja; az út a hatalomhoz az ájultságon keresztül, a győzelemhez a legyőzetésen keresztül, a bölcsességhez a tudatlanságon keresztül, a megdicsőüléshez a megalázottságon keresztül. Felismerte, hogy van magasabb rendű szépség is, mint az, amely a természet világának rendjében és harmóniájában megnyilatkozik és van mélyebb és áthatóbb béke, mint az, amely az értelem vagy ösztön erőinek gyakorlásából fakadhat. Most, csak most értette meg azoknak a közönyét a földi dolgok iránt, akik a természettől eloldották magukat, eloldották éspedig nem azért, mert adományaiban nem részesültek, hanem azért, mert magasabb kincsek birtokában voltak…"

3.

Amióta ez a két mű megjelent, több mint nyolcvan esztendő múlt el és teljesen kibontakozott az a szellem, amelyet az egyik oldalon a *Marius*, a másikon a *Kallista* képviselt és bizonyos tekintetben megindított, de a kezdő hangot egészen biztosan megütötte. Azóta csaknem összekapcsolódott egyfajta pogány érzület azoknál az embereknél, akik magas és kényes ízlést képviseltek, a klasszikával, az antik vallással, a paganizmussal, a vidék és a természet tiszteletével. Mintha sohasem élt volna olyan művész, aki a kereszténységet és a klasszikát együtt vallotta volna. Körülbelül nyolcvan éve, hogy a klasszikus csaknem teljesen egyenértékű azzal, hogy pogány. És visszamenően is, még a reneszánsz művészetében is, ahol klasszikus vonásokat vélnek fölfedezni, ott rámutatnak a pogány hajlamokra. Így vallja ezt az angol, a francia, a német és olasz irodalom és gondolkozás. Ez Pater és a *Marius* álláspontja: mintha tiszta szépség csak az antik vallásból és a görög-római mitológiából fakadhatna.

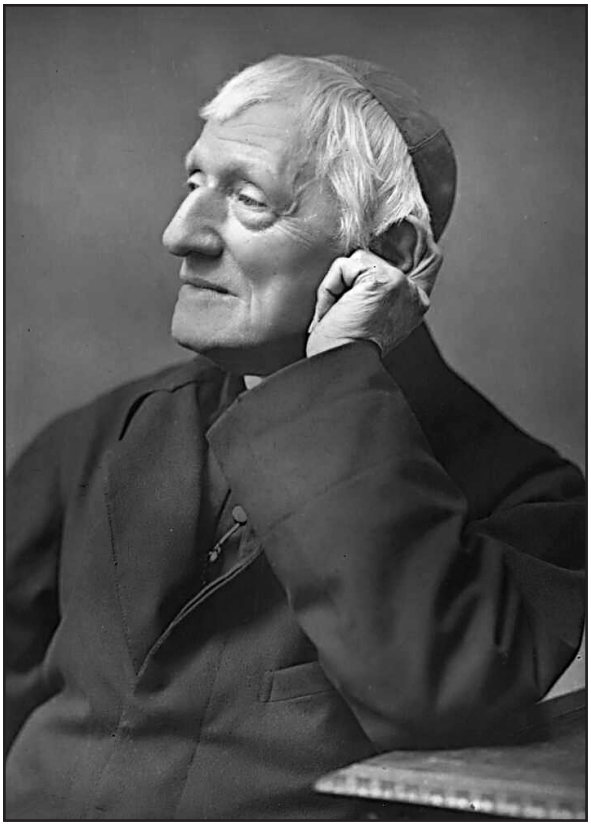
S azóta mindazok, akik Newman mögé sorakoztak, gyanakodva néznek minden tiszta és

kristályos formára, kényes ízlésre és magas, finom szellemiségre. Mintha a kereszténység nem ez volna – azt mondják, ennél sokkalta több, a világi, érzéki, formai szépségnél magasabb és ugyanakkor mélyebb.

Pater nyomán az új pogányság hatott Ruskin nagyhatású működésében, amely egy Oscar Wilde és Swinburne költészetében jutott kifejezésre. Ugyanez az áramlat, bár semmi kapcsolatban sincs az angollal, mégis azonos erőkből fakad Franciaországban egy France, Mallarmé művészetében és a parnasse költőinél. Olaszországban Carducci és köre, Németországban George és számos más költő és író, Eulenberg, P. Ernst stb. vitték tovább a klasszika pogány gondolatát, amíg ma aktív szellemi erő lett, irány, világszemlélet, magatartás: – egész életrend és embertípus.

Newman bíboros műve pedig az új katolikus mozgalom kiindulópontja lett. Persze nemcsak a *Kallista*, hanem a bíboros költeményei, elméleti művei is. Egyetlen írásnak sem volt erre a szellemiségre olyan elhatározó hatása, mint Newman *Apológiá*jának és két *Gramma*rjának. Közvetlenül belőle fakadhat Blondel Maurice *Action*ja, amely semmi egyéb, mint a katolicizmus modern harcos síkraszállásának riadója. Innen indult Maritain és Aquinói Szent Tamás új iskolája. A német Haecker éppen úgy innen merít, mint Guardini, mint Przywara és az olasz Papini és a francia Mauriac. Még az orosz Berdjajew, a mai korszaknak kétségtelenül legnagyobb keresztény történetfilozófusa sem tudta kivonni magát Newman gondolatainak hatása alól. S mint a másik irány és oldal, ez is több, mint egyszerűen könyvekben lefektetett szellemiség. Világszemlélet ez, amely aktívan itt van, helyet foglal el, táplál, ösztökél, parancsol, éleszt, uralkodik: világszemlélet, embertípus és magatartás.

És e két irány szemben áll. A nyolcvan év előtti helyzettől a mai abban különbözik, hogy akkor váltak el egymástól és fordultak egymással szembe. Ma a helyzet kiélesedett: már harcolnak, már tudják, hogy egymásnak legnagyobb ellenségei. Így: legnagyobb. Lehet, hogy egyedüli ellenségei. Ahhoz, hogy a pogányság az emberek szívében győzzön, ahhoz éppen ezt a katolicizmust kell kiirtani; ahhoz, hogy a katolicizmus győzzön, éppen ezt a pogányságot kell letörni. S úgy látszik, hogy a nagy ütközet, amely a *Mariusszal* és a *Kallistá*val megindult, most van eldűlőben.

John Henry Newman (1801–1890)

4.

Hogy a szembenállás a maga jelentőségében és nagyságában exponálódott, két rendkívül fontos tényt kell célba venni, ami mind a két oldal figyelmét el szokta kerülni.

Az egyiknek megértéséhez legjobb, ha az ember előveszi a *Hypathiát* és meggondolja, hogy a kereszténység sohasem tett olyan mély hatást, mint Észak-Afrikában, Szent Ágoston hazájában, s különösen Alexandriában, a hellenisztikus műveltség tűzhelyén, a rómainál sokkalta finomultabb és magasabb rendű társadalomban. De éppen itt volt legnagyobb ellenzéke is. A kereszténység ellen itt nem a hatalomra támaszkodva és erőszakkal küzdöttek, mint a római birodalom egyéb részein. Alexandria a szellem városa volt, e korban Athén utóda, ahol minden szót megmértek, megkopogtattak, milyen súlya van, milyen anyagból készült s nem üres-e? A kereszténység alexandriai ellenzékének embere ugyanolyan vallásos, ugyanolyan hívő, ugyanolyan mélyen jót akaró és istenkereső volt, mint bármilyen Krisztushívő. Csak éppen nem volt keresztény, hanem valamilyen gnosztikus iskola híve, szektárius vagy talán egyéni filozófiát, vagy vallást alapított magának. És Alexandria óta a kereszténységnek mindig és minden időben volt ilyen ellenfele, aki nem a hatalomra támaszkodott, hanem a vallásra – egy *másik* vallásra. A második század végétől ezeket az ellenfeleket eretnekeknek hívták s az egyházatyák több mint száz évig írták tüzes és harcias könyveiket ellenük. A kereszténységgel párhuzamosan mindig jelentkezett valamilyen eretnekség, akár fehérsapkásoknak, akár valdenseknek, szimonitáknak, karpokratiánusoknak hívták őket. Görögország és főképpen Dél-Franciaország, Oroszország, Németország, de más területek is tele voltak ilyen titkos, lappangó, elrejtőző eretnekségekkel. Nyíltan ez az ellenzék csak az újkor elején lépett fel, de akkor sem a kereszténységgel, csak a római Egyházzal szemben. Maga a kereszténység ellen csak a tizennyolcadik század racionalizmusa indította meg a harcot. S ez az eretnek, újkori, racionalista tradíció változott az 1850-es évek körül az új pogánysággá.

5.

A másik tény, amit figyelembe kell venni, az előbbinél sokkalta fontosabb. A leghelyesebb, ha az ember a helyzetet így próbálja megformálni: a mai Newman-alkatú keresztény és a Pater-alkatú pogány között az eltérés tisztán szellemi. Életrendbeli különbség a kettő között nincsen. Mind a kettő azonos embertípus képviselője. Az új keresztény és az új pogány az a típus, akit általában és közönségesen idealistának szokás nevezni.

„A Newman-típusú új keresztény és a Pater-típusú új pogány egyező vonása az, ami minden ellentét alatt a mélyben összeköti és azonos forrásból fakadókká teszi őket: a zajos, üzleti, gyakorlati, a politikai, a városi élettől, világtól, divattól, sikertől, sajtótól, szórakozástól távol álló s ezt a világot megvető, ezen túlemelkedő életrend, amely magányos, elzárt, tiszta és szellemi."

Ne elégedjünk meg e közhellyel és nézzük meg, mit jelent az idealista kifejezése. – Ez az ember *„az a szellem, aki nem függ semmitől, amit általában hisznek, túl van érvényesülésen, pénzszerzésen, megveti Caesart éppen úgy, mint Pánt, elkülönül a családtól, nem törődik a közbecsüléssel, hatalommal, még saját belső gazdagságával sem és gőgnek tartja, ha valaki saját személyi előnyére cselekszik… Ezek a padlásszobákban lakó szegények… alázatosak, türelmesek, kitartók, fütyülnek a méltóságra és a rangra, mert a szellemiség oly szikrájának birtokában vannak, amely e világban nem tart semmit érdemesnek sem tenni, sem remélni."*

Igen: ez az idealista, ez a sajátságos, sokak szerint nevetségesen irreális álmodó, gyakorlatiatlan és a csillagokba néző, aki a gödörbe zuhan, de nem törődik vele, ha megbotlik s vállat von, mikor hahotáznak rajta, s türelmesen, makacsul,

fanatikusan kitart amellett, amit gondol. Nem lehet megtörni és megzavarni. Éhezik? Fázik? Mellőzik? Elhagyják? Üldözik? Megalázzák? Mit bánja! Nem veszi komolyan e világ nevetését és megvetését. Tudja mit akar. – Hát mit is akar tulajdonképpen?

Ez a kérdés rögtön érthetővé válik, amikor az ember megtudja, hogy a fentebb idézett rajz Alain[1] egy tanulmányából való, amely a szentről szól. Az idealista atyja, ősképe: a szent. Tőle nyerte türelmét, alázatát, makacsságát és tudását, a világ dolgaival szemben tanúsított végtelen közönyét, fensőbbséges nyugalmát és a csillagokba néző szemét. Így érthető egyedül az a határtalan megtörhetetlenség, amely kibír koplalást, gúnyt, szenvedést, magányt, így érthető meg az a meg nem ingatható valami, ami ebben az emberben él, mert ennek alapja nem gondolkozás, rögeszme, bolondság. Amin az idealista áll, az tulajdonképpen: a vallás.

6.

A Newman-típusú új keresztény és a Pater-típusú új pogány egyező vonása az, ami minden ellentét alatt a mélyben összeköti és azonos forrásból fakadókká teszi őket: a zajos, üzleti, gyakorlati, a politikai, a városi élettől, világtól, divattól, sikertől, sajtótól, szórakozástól távol álló s ezt a világot megvető, ezen túlemelkedő életrend, amely magányos, elzárt, tiszta és szellemi. Akárhol jelentkezzék is ez a típus, magatartásában egyforma. Legyen művész, akkor magára marad, mint olyan egyéniség, akinek nincsen társa és nem talál elismerésre. Nem a technika, a tetszetősség, a sikervágy ösztökéli. Mi az, amit megformál? Tudjuk már, hogy kicsoda s nem lehet kétség afelől, hogy mit alkot. – Ha tudós, kutatásaival úgy jár, mint a művész alkotásaival. Ha gondolkozó, remeteségben marad. Ha tanár, csak egy-két fanatikus tanítványa van. Manapság alig van hivatás, ahol ez az ember ne jelentkezne. De nincsen egyetlenegy hivatás sem, ahol ez az ember csak egy szikrányi sikert is elér. Arról lehet megismerni, hogy rejtélyes, de meg nem törhető tudata van a „jobbról", a magasabbról, amint mondani szokták: az ideálról. Nem ideál ez: – vallásos magatartás. Ez a szent utóda.

Egy pillanatra se higgye azonban senki, hogy a szent olyan egységes emberi eszmény, aki az egész történet folyamán mindig azonos formában jelentkezett. A mai korszak idealistája még nagyon is magán viseli ama típusnak vonásait, amelyből keletkezett: a szerzetesét. Sok tekintetben még ma is az. Visszavonult, kivonja magát az alól, amit világinak hív. Az idealizmus nem más, mint a szerzetesi életforma behatolása a magánéletbe. Mikor lépett fel az idealizmus? – a tizennyolcadik században, amikor a racionalizmus marni kezdte a szerzetességet. S akkor a szerzetes kijött a kolostorból és típusa elterjedt a filozófusok, a tudósok és művészek között. Már nem intézményes többé. Mindenki maga veszi magára a szabályokat, de ezek a szabályok tulajdonképpen nem mások, mint a szerzetesi fogadalom változatai.

De a szerzetes nem végső forma és nem a szent legősibb alakja. Ez az alak: a mártír. Ez az az ember, aki egyszerre és tudatosan egész életét odadobja az eszményért, aki vérét áldozza, hogy tanúságot tegyen a gondolatért, amelyet képvisel és vall. A vértanú a szent legintenzívebb, legközvetlenebb alakja. Ő az abszolút szent. A szerzetes nem egyéb, mint a mártírnak már elgyengült, elhomályosodott árnyéka. Már nem tüzeli oly mélyről és közvetlenül az áldozat nagy ténye. Már enyhébb, simább, szelídebb, engedékenyebb életforma. De a mélyben még ott lappang az, ami a szentben a lényeg: az élet

[1] Émile-Auguste Chartier (1868–1951) francia filozófus, újságíró, moralista. *(A szerk.)*

feláldozása, a földi létről való teljes lemondás az eszmény érdekében. És ami az idealistában rejtőzik, nem egyéb, mint a barát megenyhültebb, megalkuvóbb, meggyengültebb formája, ami benne a lényeg: az önként magára vett szerzetesi fogadalom. Ahogy a szerzetesség nem más, mint megenyhült és megsápadt vértanúság, az idealista életrend sem más, mint elsápadt szerzetesség. – Így változott a szent életformája századokon keresztül a vértanútól a szerzetesen át a modern idealistáig.

És különös paradoxon: az Egyház és a kereszténység legnagyobb ellenségeinek, a pogányoknak életformája ugyanaz, mint a kereszténységé. Az új pogányság idealistái egy a kereszténység által teremtett élet formájában élnek. Sőt: vannak materialisták, forradalmárok, atheisták, vannak anarchisták s ezeknek őse mind, kivétel nélkül mind: a vértanú. Önfeláldozásukban, a világi dolgok megvetésében, fanatizmusukban, vagyis a lényegben, a lét megérinthetetlen magvában mind a szerzetesre utalnak s rajta keresztül vissza a legősibb alakra, a mártírra. Milyen különös ellentmondás! A kommunista agitátor, az anarchista merénylő, a világon felülemelkedő epikureista exkluzív művész, az elzárkózó kutató tudós, mind azonos életformában élnek. Mindegyik, ahogy Alain írja: túl van az érvényesülésen és pénzszerzésen, nem törődik a közbecsüléssel, a hatalommal, fütyül a méltóságra és rangra, mindegyikben megvan az a makacs és következetes csillagbanézés, az a legyőzhetetlen fanatizmus, amely habozás nélkül dobja oda életét, önmagának az a semmibevevése, az önfeláldozás gondolata: az idealista, nem: – a szerzetes, nem: – a vértanú.

7.

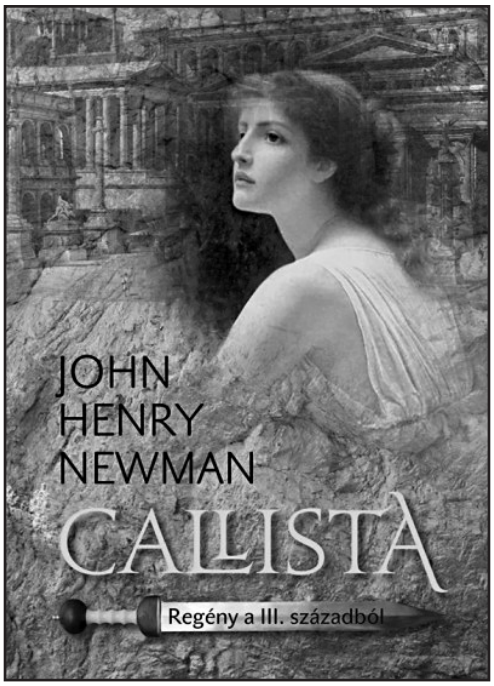
I die in love's delicious fire
I die even in desire of death,
Still live in me this loving strife
Of living death and dying life.
(Crashaw)[2]

Lépjünk közelebb ehhez az izgatóan érdekes alakhoz, próbáljunk életéből kiolvasni valamit, csak *egy* valamit, mert hiszen egész titka azé marad, aki ezt az életet éli. Mi az idealista–szerzetes–mártír élet legmélyebb pontja? Legmélyebb – az a végső helyzet, amit fölvett; – nem az emberiséggel szemben, hiszen az emberiségtől elfordult s a világtól nem vár semmit, hanem a végtelenséggel szemben, az abszolút létben. Mondjuk így, mert így bizonyosan helyes: – amit felvett az örökben.

A legelső vonás a nagy negatívum: az elfordulás. Elfordul a világtól, emberiségtől, még attól az embertől is, akit önmagában hord. Hátat fordít az életnek. De van ennek a negatívumnak egy nagy erőssége: hogy pozitív. Elfordul, de nem gyűlöletből. Ellenkezőleg, nem azért emelkedik felül embertársain, hogy benne hagyja őket a csávában, hanem hogy rajtuk segítsen. Mert a szent életének magva mindig: a szeretet. Elfordul a világtól, hogy közvetlenül kapjon valamit az Emberfölöttitől s azt az emberiség számára felfogja. Minden idealista javítani akar; minden szerzetes azért lett szerzetessé, hogy az emberi természetet megnemesítse; minden mártír azért áldozta fel magát, mert az emberiség érdekében csak ezt tehette. A szentben az egyedül uralkodó nagy élettény a szeretet. Ez a szeretet azon-

[2] *„Belehalok a szerelem gyönyörtüzébe (…) / Még a halálvágyba is belehalok, / Még él bennem e szerelmes viszálya / Az eleven halálnak és halódó életnek."* Richard Crashaw (1613–1649) angol metafizikus költő *Ének* című versének részlete. Vö. Richard Crashaw: *A Song.* In *The complete works of Richard Crashaw.* London, 1858, Smith, 204. o. (*Palkovics Tibor jegyzete.* In Hamvas Béla: *Krízis és katarzis.* H. n., 2019, Medio Kiadói Kft. /Hamvas Béla művei 31/, 419. o.)

ban az emberi ellen fordul. Ezért halálos. Megöli azt, akit megment. Rettenetes ellentmondás: akit meg akarok menteni, azt a halálnak adom át. De ez a szent, ez az ellentmondás: az embert megöli a földön, hogy megmentse az égnek. Ez az ellentmondás nem érthető, értelemmel egyáltalán nem fogható fel. A szent exisztenciája a szellem számára mindig idegen marad. *„A szeretet nem áll meg a legmagasabb szellemnél”*, mondja Alain: *il bondit au delà* – azon átugrik, túllép rajta, túllendül. Ezért kell, hogy paradox legyen – a szellem számára már nem követhető. Az értelem úgy látja, hogy ellentmondás van benne. Igen: az értelem számára az is, ami benne van. Az exisztencia mélye számára azonban nincsen semmiféle ellentmondás. Csak meg kell nézni egy idealistát, szerzetest, egy vértanút, milyen nyugodtak, határozottak és biztosak dolgukban. Nincs itt szó paradoxonról!

És annak, amit a tizenhetedik század angol költői a vértanúság felé való utazásnak hívtak – *travel to martyrdom* –, ennek az idealista–szerzetesi–vértanúi életnek van egy mélysége, amit eddig még csak egyetlenegy ember fejezett ki teljesen, egy muzsikus: Bach. Ez az életöröm. Különös, magasrendű, rettenetes öröm: a halál öröme. Szeretet és szerelem beleolvad a halálba. „How much less strong is death than love! *kiált fel Crashaw: mennyivel kegyetlenebb a szerelem, mint a halál.*” Ez az élet eksztázisában lebeg s ez az eksztázis, ez az önkívület, mámor: az eleven halál és a haló élet szerelmes küzdelme. Küzdelem helyett ölelést is mondhatott volna. Ez a: l*oving strife of living death and dying life*. *„Amiben meghalok az a halálvágy – a szerelem gyönyörtüzében halok meg.”* Ez az emberfölöttire emelt exisztencia, ez az eksztatikus lét, amelyben a szeretet és halál összekeveredik és gyönyörré válik, ahol Erós és Thanatos összeolvad, ez a szent életének legmélye. Ez ennek az életnek édes öröme, nyugalma, biztossága, ez a magasrendűsége. Szerelmes vággyal öleli a halált, mert a vágy annyi, mint meghalni akarni, annyi, mint szeretni, de annyi is, mint a szeretetben és a szerelemben megsemmisülni.

8.

Meghalni. De nem hirtelen és egy pillanat alatt, leugrani a mélységbe, vagy megfogni a kést és a szívbe mártani. Még úgy sem, hogy megbetegedni, és belepusztulni, vagy éhen halni. Minden más halálnem túl gyors ehhez képest. Meghalni leugrás, kés, betegség és éhenhalás nélkül, meghalni örömből. Úgy, hogy a pusztulás ne legyen szörnyű, hanem csábító és a halál nem erőszak, hanem édes ölelés. Nem félni, hanem mosolyogni és nem ellenkezni, hanem engedni. Kínt és marcangolást feloldani lassú és átható gyönyörűségbe. Tönkremenni, puhán belesüppedni egy ismeretlen lágy, fehér és kábító illatú létbe, elzsibbadni ettől a drága méregtől, elsüllyedni ebbe az étheri fénybe, ami a halál, élvezni a hús, a vér, a csontok, az idegek remegő tiltakozását, érezni és lecsendesíteni őket: pihenni fogtok, pihenni, aludni, mélyen, mélyen. És

ugyanakkor érezni a hús és vér és csont és ideg szomjas várakozását erre a zsongító simogatásra és ismét csak mosolyogni: jól van ez így. Jöjj lassan, édes halál. Nincs több ilyen mély öröm, sem napfény, sem bor, sem csók, semmi sem tudja adni azt, amit ez a csendes, halk, ringató, altató mámor. Milyen hűvös és tiszta szenvedély a halálvágy! Mennyi boldog önkívület van benne! A leghűségesebb szerető, az örökké mosolygó halál. Micsoda őrültség, ha valaki ezt az ölelést meg akarja gyorsítani. Bolondok vad ordítással vetik magukat bele. Menekülnek előle. Félnek, tiltakoznak és küzdenek. Amikor ott feküsznek csendesen és mozdulatlanul, még mindig ott van arcukon a görcs, vonásaik eltorzultak, tagjaik kifacsarva. Hogy küzdöttek, hogy szenvedtek. Nem tudták, mi a halál. A meghalás barbárjai! Pedig, ha tudnák, hogy milyen tikkasztó fulladással tud az ember belemerülni ebbe az üdvözítő elembe – ha elfogadnák ajándékait, ha meg tudnák érezni egy odvasodó fogban, egy elromló szemben, egy ellanyhuló izomban, egy ráncban, ha felismernék kifogyhatatlan bőkezűségét, amivel az embert el tudja árasztani. Nincs ragyogóbb képzelet, mint a halálé, ez a nagyszerű fantázia, amely oly tékozlóan szórja fenséges tudását s oly földöntúli éberséggel van jelen minden csepp vérben, minden kis izmocskában, minden csontban és szervben. Szeretni a halált, szeretni tündöklő szépségében, vakító szűziességében, szeretni jobban, mint a föld legszebb szerelmesét. Aki szereti, tudja, milyen puha, milyen gondtalan, őszinte szerető s az egész élet együttvéve nem ad annyi gyönyörűséget, mint ő egyedül. Meghalni, nem szükségből, kényszerből, erőszakosan, kétségbeesve, nem úgy, ahogy a tudatlanok halnak meg, hanem meghalni egészen lassan, simán, tudósan, kiélvezni a halál fantáziájának minden borzongató szépségét. Nem minél gyorsabban meghalni, hogy már túl legyen rajta, nem. Meghalni minél lassabban. És nem önkívületben, hogy semmit se lásson a félelmetes tájak bűvölő szépségéből, hanem éberen. Nem tiltakozva, hanem hozzátapadva. Nem félni tőle, hanem vágyódni rá, minden jelentkezésében, minden megmozdulásában, közeledésében érezni a hosszú, örökkévalóságig megnyugtató csók előízét – várakozni rá, hogy sima árnyékával elérje és leborítsa.

9.

Manapság nagyon is sokat dobálóznak ezzel a szóval, hogy: életforma. Mindenfélére rásütik, azt mondják, van: városi, vidéki, tömeg és egyéni és ki tudja mi mindenféle. Nem gondolják meg, hogy életforma rendkívül kevés van, olyan kevés, hogy nincs is minden ezer esztendőben egy-egy új. És nem gondolják meg, hogy az életforma alapja mindig és minden körülmények között vallás. Ez akkor tűnik ki, ha az ember konkrétül hozzáfog és ilyen kérdést vesz vizsgálat alá, mint amilyen ez, ami a *Mariusszal* és a *Kallistával* vetődött fel. És itt derül ki, hogy szó sincs kétféle életformáról. Mind a kettő a mélyben egy. Annyira egy, hogy ugyanaz az életforma megnyilatkozása nemcsak ez a pogány és exkluzív esztéta, hanem még az anarchista, az agitátor, a tudós is. Vagyis: ma egyáltalán nem képzelhető el a modern Európában más életforma, mint az, amelyet a kereszténység alakított ki s amelynek a neve: a szent. Mindennek a gyökerében ez van. Ahogy az idealista a szerzetes fia és a mártír unokája, az esztéta sem más, mint az idealista édestestvére. Az esztéta, a költő, a festő, a kutató, a társadalomújító, a forradalmár, mind, aki fanatikus, aki küzd a jobbért, aki gondolata mellett kitart, áldozatot hoz, aki az emberiség javulását tűzte ki célul – ez a szent áll a politikus mögött, az orvos, a tudós, a tanár, az író mögött. Ez az egyedüli életforma. És ebből a szempontból a *Marius* és a *Kallista* között semmi különbség sincsen.